

Історіографія та джерелознавство

УДК 930.2(044) Яворницький Бодянський

DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-29>

ЛИСТИ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО ДО О. В. БОДЯНСЬКОГО

о. Юрій Мицик

м. Київ

mytskyk2002@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

Ключові слова: Яворницький, Бодянський, Запорожжя, археологія, козацтво, Січ, краєзнавство.

У статті вперше вводяться до наукового обігу листи видатного українського історика запорозького козацтва, археолога Дмитра Яворницького адресовані його учню, археологу, досліднику Надпоріжжя Олександру Бодянському. Обидва вчені більшу частину життя провели у Дніпрі (Дніпропетровську, Катеринославі) і Запоріжжі, зробили значний внесок у розвиток науки та культури регіону і тому особливо цікаві краєзнавцям. Методологія дослідження полягає у використанні насамперед історико-логічного методу. Наукова новизна полягає у тому, що у статті розширюється джерельна база досліджень регіону. У ній вперше публікуються невідомі досі документи, виявлені у приватному зібранні, встановлена історія їхнього походження, проведений аналіз їхнього змісту у зіставленні з опублікованими раніше листами Бодянського до Яворницького.

На основі аналізу документів, що публікуються, виявлено їхній інформаційний потенціал, встановлено важливі факти стосовно біографій обох вчених, взаємозв'язків між ними, роль Д. Яворницького як наукового керівника, формування О. Бодянського як археолога, його зацікавленості історією Запорозької Січі.

Нещодавно мені до рук потрапили фотокопії листів знаменитого українського історика козацтва академіка Дмитра Яворницького (1855-1940) до археолога Олександра Бодянського (1916-1992). Їх люб'язно надав мені київський колекціонер Ігор Монастирський. За його словами оригінали листів були виставлені на продаж на якомусь аукціоні, але він не зміг їх придбати, обмежившись фотографуванням. Ці листи Яворницького не були друковані і метою нашої статті є їхня публікація і уведення їх до наукового обігу. Дане завдання важливе й тому, що більша частина життя й діяльності Яворницького була пов'язана з Дніпром (раніше – Катеринославом та Дніпропетровськом), а Бодянського – з Запоріжжям, тобто з землями Запорозької Січі.

Якщо біографія Д. Яворницького достатньо вивчена [1], то цього не скажеш про Олександра Бодянського, хоча відчутним є зростання зацікавлення його науковою спадщиною в незалежній Україні: статті А. Плешивенка [2], 3. Попандопуло [3], Г. Казакевич [4], спогади археологині О. Бо-

рисенко [5]. До науки він увійшов насамперед як невтомний дослідник археології Надпоріжжя, який відкрив 1000 пам'яток від кам'яної доби до середньовіччя, насамперед Маріївського, Федорівського, Нікольського, Військового могильників. Відзначу й свою, щоправда епізодичну, зустріч з Бодянським, якого знав до того тільки заочно, по його наукових статтях. У 1980/1981 навчальному році я працював у Запорізькому педінституті, очолюючи кафедру загальної історії. Приблизно навесні 1981 р. зайшовши на кафедру після лекції, я зауважив, що з доцентом О. Мальованим (він читав курс історії стародавнього світу і глибоко займався історією античної Македонії), веде бесіду немолодий, сухорлявий чоловік в окулярах. Закінчивши розмову, незнайомець попрощався з присутніми і покинув кафедру. О. Мальований підійшов до мене і сказав: «Знаєте хто це? Бодянський! Він збирає різний археологічний матеріал на берегах Дніпра». Я дуже здивувався, а Мальований трохи розповів про знахідки О. Бодянського, а насамкінець «ви-

дав» сенсаційну відомість: «Це позашлюбний син Яворницького!». Мене це справді вразило. Історик не був монахом, але про його позашлюбного сина я чув вперше. Щоправда в подальшому не доводилося знайти нічого, що підтвердило б слова Мальованого. Можливо теплі стосунки Яворницького з О. Бодянським, тоді ще юним парубком, наукова опіка над ним (все ж у тогочасних Дніпропетровську й Запоріжжі майже не лишилося колег по цеху, приятелів, з котрими можна було поділитися знахідками, обмінятися думками. Адже частина з них емігрувала, частина була репресованою, частина відійшла в інший світ або переїхала, а ті, хто лишився, були залякані радвладою...).

Тут публікується сім листів Яворницького, які були написані у 1933-1939 рр. Вони дуже добре доповнюють 13 листів О. Бодянського, які були вже видані. Ще один лист був адресований дружині Яворницького – Серафимі Дмитрівні [6]. У першому з них від 29.09.1932 р. юнак рекомендується як онук померлого у 1929 р. Андрія Івановича Бодянського, без сумніву знайомого Яворницького, висловлював своє бажання стати археологом. У другому листі (від 15.12.1933 р.) він писав про свої відвідини Дніпропетровського історичного музею, куди передав зібрані раритети, невдалу спробу побачитися з Яворницьким, просив поради літературу «про запоріжців, про скитів, про могили, взагалі про старовину» [7]. У відповіді від 21.12.1933 р. Д. Яворницький обережно писав до хлопця, пояснюючи свою відсутність у музеї («Я вже в музеї не буваю»), не бажаючи писати про те, що його фактично вигнали з музею і він певний час був під загрозою арешту. Натомість він пропонував прийти до нього додому і подавав адресу. З листа Бодянського від 20. 08. 1934 р. довідуємося, що Яворницький надіслав йому якусь книгу з історії (очевидно свою). У листі від 25.12.1936 р. Бодянський скаржився на його звільнення з археологічної експедиції Марією Мушкет, яка на загальних зборах ставила йому в провину те, що він «такий сякий», ходить «до Яворницького», просив у нього літературу з первісної історії. У листах 1937 р. (№№ 2, 3) Яворницький писав про роботу над історією Катеринослава, відповідав про питання хлопця щодо краєзнавчого журналу, рекомендував роздобути книгу Л. Нідерле (1865-1944), видатного чеського славіста і археолога. У наступних листах від 2.04. та 18.05. 1937 р. Бодянський знову скаржився на Мушкет, яка звинувачувала його в націоналізмі і у тому, що він «до Вас (Д. Яворницького – Ю. М.) заходив», про своє звільнення з музею і те, що на його місце Мушкет взяла Литвинова,

який вкрав із музейних зібрань «цілий горщик татарської монети і безліч інших речей». Другу частину листа займають плани Бодянського поїхати на місце Січі і пошукати там археологічний матеріал, просив вказати «Як...краще ...поїхати?». Юнак запевняв Яворницького, що «по археології працювати не кину ніколи» [8]. Той оперативно відгукнувся 21 травня і вказав найкращий маршрут до Капулівки, де сам «таки частенько бував ...і поминав кошового Сірка», свою невдалу спробу побувати там влітку 1936 р. У 1938 р. Бодянський написав вчителю 5 листів ще й свого вірша «Гроза на Україні». Тут він ділився результатами пошуків у Надпоріжжі, на о. Хортиця, писав про купівлю у якоїсь жінки книги Яворницького «Дніпрові пороги» видання 1928 р. і був у захопленні від неї. У трьох листах-відповідях Яворницький згадував про свою зустріч з видатним музеєзнавцем О. М. Полем, про археологічні знахідки О. Бодянського, щиро жалкував, що тому не вдалося побувати у Капулівці, критично висловлювався про його літературні спроби і закликав хлопця не полишати археологію («Вірте мені, що якби я знов почав **заправляти музеєм, Ви були б у мене першим музейним робітником**»). Він знову розповідав про найкращий шлях до Капулівки, давав поради щодо атрибуції знайдених Бодянським двох римських монет, згадував, що «коли я керував розкопками на порогах Дніпра, знайдена була золота монета Юстиніана Великого». В останньому листі до О. Бодянського від 17.01.1939 р. Яворницький коротко писав про свою хворобу, жалкував, що археологічні знахідки «що ми бачили коло Старого Кодаку, не попали до Ваших власних рук, особливо запорожський пояс!», просив писати про майбутні пошуки. Останній лист О. Бодянського від 25.03.1939 р. продовжує тему його археологічних пошуків, так цікаву Яворницькому. У ньому говориться і про випадкову знахідку будівельників в Осокорівській балці древнього поховання й численних речей, які загинули. З гіркотою Бодянський писав, що «в музей сповістили, та пізно було... гине стільки дорогого скарбу. Ніхто не цікавиться...» [9].

5 серпня 1940 р. Яворницький помер, але О. Бодянський підтримував зв'язки з його удовою і як видно з його листа до Серафими Дмитрівни підтримував її продуктовими посилками...

Таким чином, листи О. Бодянського змальовують картину взаємовідносин двох дослідників різних поколінь, роль Д. Яворницького в становленні молодого вченого, проливають світло на археологічні пошуки на берегах Дніпра між Дніпропетровськом і Запоріжжям.

Джерела та література:

1. Алексашкіна Л. Л. Дмитро Іванович Яворницький як історик українського козацтва : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2013. 160 с. ; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького : в 5 т. / упоряд. С. В. Абросімова та ін. Дніпропетровськ, 1997–2010 ; Шубравська М. М. Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. Київ : Наук. думка, 1972. 254 с.
2. Плешивенко А. Александр Всеволодович Бодянский (1916–1992). Музеї. Меценати. Колекції. 2000. С. 102–104; Плешивенко А. Г. Амфорные клейма из коллекции А. В. Бодянского. Археологічна спадщина О. В. Бодянского. Запоріжжя, 2006. С. 176–183.
3. Попандопуло З. К 90-летию со дня рождения А. В. Бодянского. Музейний вісник. 2006. № 6. С. 183.
4. Казакевич Г. М. Кельтський меч з розкопок О. В. Бодянского. Археологія. 2011. № 2. С. 96–102.
5. Борисенко О. Є. Декілька штрихів до портрету Олександра Всеволодовича Бодянского. Краєзнавство Запоріжжя. 2017. № 2. С. 143–145.
6. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 1997. Вип. 1. С. 77–88.
7. Там само. С. 77.
8. Там само. С. 80, 82.
9. Там само. С. 87.

№ 1

1933, грудня 21. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянского.

«Дорогий юначе!

Я вже в музеї не буваю, а через те й не знаю, чи Ваші речі збереглися там чи ні. А проте все ж таки думаю, що вони в музеї. Моїх творів не можу Вам надіслати, бо вони вже давно всі розпродані. Коли хоче[те] мене бачити, милости прошу зайти до мене в мій власний будинок: Майдан Шевченка супроти колишнього Потемкіна дворця № 5. Туди ж і пишть мені і надсилайте різні Ваші нахідки.

Щиро прихильний до Вас Дм. Іван. Яворницький.

21.12.1933».

№ 2

1937, січня 23. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянского.

«Любий і дорогий хлопчику!

Я довго не писав Вам через те, що писав дуже велику роботу «История города Екатеринослава». Тепер скінчив ту роботу і став вільно дихати. Ви питаєте мене про краєзнавчий журнал – чи скоро він вийде, а я Вам скажу, що він, мабуть, зовсім ніколи не вийде, бо для того, щоб вийшов, треба гроші, а в нас грошей стільки, як на жабі пір'я. Питаєте Ви мене, ще й про те, які б Вам здобути книжки, щоб вони показали палеоліт, неоліт та бронзовий вік. На це я Вам скажу: знайдіть собі книгу таку: Д-р Любо[ми]р Нидерле. Человечество в доисторические времена», С. Петербург, 1898 г. Та книга розкриє перед Вами цілий світ і буде Вам путеводною зіркою Ваших археологічних студій.

З великою любов'ю до Вас Д. Яворницький.

23.I.1937».

№ 3

1937, травня 21. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянского.

«Дорогий синашу!

На Ваш лист я не відповів Вам через те, що не мав Вашої адреси. Тепер, маючи Вашу адресу, пишу Вам. Щоб дістатися до села Капулівки, де була колись так звана Стара, або Чортомлицька Січ, Ви доїдете до станції Чортомлик, там висадітця, і пішки йдіть до Капулівки. Пройде пішки верстов вісім, ото і все. В Капулівці покажітця селярадї та місцевим учителям. Я чув, що там є аж три учителя; тільки я їх не знаю, але вони мусять знати мене, хоч не персонально, а по слухам, од старих дідів, бо я таки частенько бував у тій Капулівці, і поминав кошового Сірка. В минуле літо я був в Покровському, де була остання Січа, і хотів проскочити до Капулівки, та через те, що машина не могла по вузькій дорозі пропхатись до Капулівки, я й повернув назад, а треба було поспішати до города.

Гаряче вітаю Вас. Д. Яворницький.

Запишіть прізвища учителів [...]».

№ 4

1938, лютого 21. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянського.

«Дорогий синку!

На своєму віку я розкопав велику силу могил неолітичної доби. В могилах поховання були або поверх ґрунта землі, або неглибоко в самому ґрунті, а щоб мерці лежали в кам'яних ящиках, такого не находив. Від небіжчика О. М. Поля чув, що йому траплялося бачити такі ящиківі поховання в могилах, коло Дубової балки Верхньодніпровського повіту. Через те розповідання Вашого знайомого рибалки дуже зацікавили мене. Хотілось би побачити на власні очі хоч би те чудової роботи шило, знайдене рибалкою. Інтересні також і самі черепи мерців. Чи вони збереглись? Напишіть мені про це, також напишіть і про те, де саме те все найдено. Дуже жалкую, що Ви за все минуле літо не удосужились побувати в Капулівці і не привезли мені звідтіля а[ні] черепочка, ані люлечки, а я так виглядав Вас, ледве не в димар не покричав, щоб Ви прибігли до мене. Вірте мені, що якби я знов почав заправляти музеєм, Ви б у мене були першим музейним робітником.

За всім тим цілую Вас і бажаю всього найкращого в світі.

Д. Яворницький».

№ 5

1938, серпня 22. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянського.

«[...] Якщо хочете, дорогий синачку, дістатись до Капулівки по залізниці, то їдьте до Нікополя, а з Нікополя до станції Чортомлицької. Від Чортомлицької станції пішки до Капулівки, з Капулівки каюком по річці Підпільній, чотири версти, до села Покровського, а можна й пішки понад берегом Підпільної. Оце Вам і все. Дуже жалію, що Ви будучи в Дніпропетровському, не передали кістяного шила кому-небудь із тих, хто залишився в моєму будиночку, тоді, як мене не було вдома.

Про Вашу поезію скажу Вам, що убитку не буде ніякого, коли Ви не будете писати вірші. Працуйте більше по науці, то буде корисніше.

З щирою та правдивою до Вас любовію. Д. Яворницький.

31.VIII.1938».

Адреса отримувача: «Запорізький район, ст. В. Хортиця, п/в с. Веселе, хутір Петрополь, Олександр Бодянському».

№ 6

1938, жовтня 31. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянського.

«Любий і дорогий сину!

Виписую Вам імена римських імператорів; Ви приложіть до цих імен Ваші дві римські монети і тоді самі побачите, які саме ймення вибиті на них. Ті фотографічні відбитки, які Ви надіслали мені такі темні, що не наважуюсь сказати, які саме царі римські на них.

Ось ці імена: Август, Тиберій-Цезарь, Сеян-Калигула, Кай-Цезарь, Нерон-Клавдій, Веспасиан, Тит, Доміціан, Елій-Нерва, Траян, Адріан, Антонин-Пій, Марк-Аврелій, Антонин (тройне ім'я).

Ще питання Ваше – чи на находили коли римські монети де-небудь коло Дніпра, скажу Вам, що не раз нахо[ди]ли). Тоді, коли я керував розкопками на порогах Дніпра, знайдена була золота монета Юстиніана Великого.

Гаряче вітаю Вас і жду Вашого прибуття до нас. Д. Я[ворницький].

Серафима Дмитрівна також вітає Вас. 31.X.1938».

Адреса: «Дніпропетровська область, Запорізький район, ст. Велика Хортиця, Веселівська с/р, хут. Петрополь, до Олександра Бодянського».

№ 7

1939, січня 17. – Лист Д. І. Яворницького до О. Бодянського.

«Любий і дорогий мій співробітнику!

Я довго не відповідав на Ваш останній лист через те, що кілька днів прохворів і тільки оце трохи почув себе краще і пишу. Дуже, дуже жалкую, що всі археологічні нахідки, що ми бачили коло Старого Кодаку, не попали до Ваших власних рук, особливо запорожський пояс! А ще більше жалкую, що не можу Вас пристроїти службовцем в музей. Вашого [листа ?...] про дорожні нахідки в Старому Кодаци робітниками я віддав (?) кореспондентові газети «Звезда» і якщо воно буде надруковано, надішлю Вам. Із Вашого листа бачу, що Ви вже в Запоріжжі, а що ж Ви там поробляєте? Може й там знаходять які древності – напишіть.

Гаряче дякую Вам за Ваші дорогі звістки. Ваш Д. Яворницький.

17.I.1939».

Адреса: «Велике Запоріжжя, 6-е селище, будинок 87, кв. 16, Олександр Всеволодович Бодянському».